

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਡਾ: ਹੰਸਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਪੀ.ਜੀ. ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ,
ਸੈਕਟਰ 26, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਫੋਨ ਨੰਬਰ : 9878984038

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ, ਪੂਰਨ ਤੇ ਅਗਰਗਾਮੀ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਕੀ ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸੰਪੂਰਨ ਸੁੰਤਰ ਧਰਮ ਤੇ ਪੰਥ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਾਧੂ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ । ਜਿਸਦਾ ਆਧਾਰ ਸੱਚ ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਰਤੀ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਾਧੂ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਸੰਨਿਆਸੀ, ਤਿਆਗੀ ਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਪਾਖੰਡਾਂ ਦੇ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪੁਰਾ ਬਣਾਇਆ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ, ਪੰਡਤਾਂ, ਵਰਣਾਂ, ਜਾਤਪਾਤਾਂ, ਛੂਤਛਾਤ ਤੇ ਸੂਤਰਪਾਤਕ ਦੇ ਪਾਖੰਡਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ 'ਏਕ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਦੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ' ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਧਰਮ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੂਖਮ ਅੰਗ ਹੈ। ਧਰਮ ਬਣਿਆ ਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਲਈ, ਅੰਦਰ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਲਈ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਰਥ ਵੀ ਰੱਖਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਨਿਰੇ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਫੋਕਾ ਦਿਖਾਵਾ। ਮਹਿਸੂਸ ਇਹ ਕਈ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ ਪਰ ਧਰਮ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ, ਫੇਰ ਉਹ ਵੀ ਮੱਧਕਾਲੀਨੀ ਯੁਗ ਵਿੱਚ ਜਦ ਕਿ ਧਰਮ ਦਾ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਸਮਾਜਿਕ ਅੰਦੋਲਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ, ਭੇਖ ਅਤੇ ਵਿਖਾਵੇ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੇਵਲ ਵਿਰੋਧਤਾ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ, ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਅਰਥ ਸਮਝਾਏ। ਭੇਖ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਅਸਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਅਸਲ ਨੂੰ ਸਮਝ, ਅਸਲ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਵਟਾਂਦਰੇ ਨੇ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਟੁੰਬਿਆ ਤੇ ਹਲੂਣਿਆ, ਸਗੋਂ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਜਿਸ ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੱਜ ਜਦ ਵੀ ਅਸੀਂ ਪੜਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਵਿਚਾਰਵਟਾਂਦਰਾ ਬੜੀ ਜੁਅਤਰਤ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ

ਮਹਾਨ ਸਮਾਜਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੇਖ, ਨਿਰੇ ਪੂਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਖਤਮ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਉਲਝ, ਇਸ ਦੇ ਸੱਚ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।¹

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸੀ ਜੁਲਮ ਨਾ ਹੋਵੇ; ਆਰਥਕ ਨਾਬਰਾਬਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ; ਬਾਹਰਲੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਧਰਮ ਨਾ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣ; ਕੋਈ ਸਮਾਜਿਕ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਹਰ ਜੀਵ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਬਣਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸੁਧਾਰ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰੇ, ਨਾਮ ਜਪੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਸੁਹਣੇਰਾ ਤੇ ਚੰਗੇਰਾ ਰੂਪ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੇ ਮਧਕਾਲੀਨ ਸੋਚਵੀ ਅਤੇ ਕਰਨੀ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆਂਦੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆਂਦੀ।²

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਕੀਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਆਧਾਰਸ਼ਿਲਾ 'ਸੱਚ' ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਟ 'ਇਕ ਸੱਚ, ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ, ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ' ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਸੱਚ ਕਦੇ ਪੁਰਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਦਾ ਨਵੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਕਾਲ ਨਿਗਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਸੱਚ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ 'ਨਾਮ' ਹੈ। 'ੴ ਸਤਿ ਨਾਮ' ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮੂਲ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਅਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਈਏ ਤਾਂ ਇਹ ਸੰਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। 'ੴ ਸਤਿ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ'।³ ਸੱਚ ਤੋਂ ਰਚਨਾ ਤੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਰਚਨਾ ਦਾ ਇੱਕੋ ਭਾਵ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸੱਚ ਤੋਂ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਹੋਈ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਵੇਦਾਂਤੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੱਚ ਨੂੰ 'ਰੱਸੀ ਦਾ ਸੱਪ' ਛਲ, ਫਰੇਬ, ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ ਸਗੋਂ ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ 'ਸਤਿ' ਤੋਂ ਉਚਕਿ ਰਖਣ, ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਵੀ ਸਤਿ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚੇ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਹੈ।⁴

ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ
ਆਪੀਨੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ।।
ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ
ਥਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ।।

(ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪਾਉੜੀ ੧, ਪੰਨਾ ੪੬੩)

ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਖੰਡ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ, ਲੋਕ ਸੱਚੀ ਹੋਜ਼ਦ ਵਾਲੇ ਹਨ
ਸੱਚੇ ਤੇਰੇ ਖੰਡ ਸਚੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ
ਸੱਚੇ ਤੇਰੇ ਲੋਅ ਸਚੇ ਆਕਾਰ
ਸਚੇ ਤੇਰੇ ਕਰਣੇ ਸਰਬ ਬੀਚਾਰ।।

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ੧-੨)

ਸੱਚ ਤੋਂ ਵਿਪਰੀਤ 'ਕੂੜ' ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਸੱਚ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ ਉਥੇ ਕੂੜ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਧਰਮ, ਸਮਾਜ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਜਾਂ ਰਾਜਸੀ ਬਣਤਰ। ਸੱਚ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂਕੀਮਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ, ਧਰਮ ਨੂੰ, ਸਮਾਜ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਨਰੋਆ, ਉਸਾਰੂ, ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੱਚ ਤੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਟੁਟਿਆ ਇਨਸਾਨ 'ਕੂੜ' ਨਾਲ ਤੇ ਕੂੜੀਆਂ ਕਦਰਾਂਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿੱਚੋਂ 'ਸੱਚ' ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੂੜ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪਤਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸਤਿ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਤੇ ਕੂੜ ਦੀ ਵਿਆਪਕਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਬਿਰਤੀ ਸਹਿਜ ਨੂੰ ਗੁਆ ਕੇ 'ਬੇਤਾਲੀ' ਅਰਥਾਤ ਉਲਾਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।⁵

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਸਿਖਰਾਂ ਉਤੇ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਜਨਮ ਹੀ ਬਦਸ਼ਗਨ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਬਾਲ ਵਿਆਹ ਤੇ ਪਰਦੇ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ। ਪੇਸ਼ੇ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਬੇਜੋੜ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਤੀ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਇਜ਼ਾਜਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਔਰਤ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿਤਾ ਫਿਰ ਪਤੀ ਤੇ ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਸਮਾਜਿਕ, ਵਿਦਿਅਕ, ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਨੀਵੇਂ ਦਰਜੇ ਦੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਤਾਂ ਕਾਮਪੂਰਤੀ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਔਰਤ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨਾ ਨਿੰਦਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ :

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣ ਵੀਅਹੁ।।

ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ।।

ਭੰਡ ਮੁਆ ਭੰਡ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ।।

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਉ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ।।

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ : ੧)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਤੇ ਪੰਗਤ ਦੀ ਰੀਤ ਚਲਾਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਲਗਾਇਆ। ਤਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਤਕਰਾ ਨੋ ਸਕੇ। ਪੰਗਤ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਲੋਕੀਂ ਆਪਣਾ ਧਰਮ, ਜਾਤਪਾਤ ਭੁੱਲ ਜਾਣ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਏਕਤਾਅਭਿਲਾਸ਼ੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪੈਗਾਮ 'ਏਕਤਾ' ਹੀ ਹੈ। 'ਇੱਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ' ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਰਬਉੱਤਮ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆਕਾਰ ਦਾ ਜਨਮਕਰਤਾ ਤੇ ਵਿਧਾਨ ਕਰਤਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਉਹ ਸਰਬਸ੍ਰਕਤੀ ਨਿਪੁੰਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। 'ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ' ਕੋਲ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆਕਾਰ ਦੀ ਉਦਕਰਮ ਤੇ ਆਕਰਖ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਨੁਸਾਰ 'ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ' ਹੀ ਸਰਬ ਪਾਸੇ ਰਮੀ ਹੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਆਤਮਿਕਸਾਂਝ ਹੈ।⁶

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲ ਵਿਸ਼ਵਪਿਆਰ ਵੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਵੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵਘਰ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮੇ, ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵਘਰ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲੇ, ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵਘਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੱਸਿਆ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵਘਰ ਨੂੰ ਏਕਤਾ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਥੈਠਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਿਖਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਹਿਰਦ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਘਰ 'ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ' ਨਾਲ ਵੀ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੋਧੋ, ਫਿਰ ਦੁਨੀਆਂ ਤੁਹਾਡੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਧਰ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਖਾਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ। 'ਪੰਜਾਬਭਾਰਤ' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅੰਦਰਖਾਤਾ ਸੀ।⁷

ਆਪਿ ਸੁਜਾਣ ਨ ਭੁਲਈ ਸੱਚਾ ਵਡ ਕਿਰਸਾਣੁ।
ਪਹਿਲਾਂ ਧਰਤੀ ਸਾਧਿ ਕੈ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਦੇ ਦਾਣੁ।।
ਨਉ ਨਿਧਿ ਉਪਜੈ ਨਾਮ ਏਕੁ ਕਰਮਿ ਪਵੈ ਨੀਸਾਣੁ।। (ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਭੁਲਾਣਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਨੀਵਾਂ ਕਰਮ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਮ ਨੂੰ ਭੁਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਾਪਾਂ ਕਾਰਣ ਨਰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਜੇ ਲੋਕ ਹਰਿਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਂ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਖਾਣਪੀਣ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਮ ਕਰਤੱਵ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੀਰੇ ਵਰਗੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਘਟੇ 'ਚ ਰੋਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਕਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਰਬਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਿਤ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਣ੍ਰਹਿਣ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।⁸

ਨਾਲਿ ਖਸਮੈ ਰਤੀਆ ਮਾਣਹਿ ਸੁਖਿ ਰਲੀਆਹ।
ਹੋਦੇ ਤਾਣਿ ਨਿਤਾਣੀਆਂ ਰਹਿਹ ਨਿਮਾਨਣੀਆਹ।
ਨਾਨਕ ਜਨਮ ਸਕਾਰਥਾ ਜੋ ਤਿੰਨ ਕੈ ਸੰਗ ਮਿਲਾਹ।
(‘ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ’, ਪੰਨਾ 85 (ਸਿਰੀ, ਸਲੋਕ 5))

ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਵਰਤੋਂ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਪਹਰਿਆ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ

ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨਭਿੰਨ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਕਰਕੇ ਹਰਿ ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਚਿਤਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੀਵਨਅਵਧੀ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਣਜਾਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰਾਹੀਂ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵਣਜਾਰਾ ਆਪਣੇ ਵਣਜ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਰਦੇਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਰਬ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਰਤੱਵ ਆਪਣੇ ਸਮਾਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਰਾਤ ਭਰ ਜਾਗਦੇ ਰਹਿਣਾ ਜਾਂ ਚੌਕਸ ਰਹਿਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵਣਜਾਰਾ ਮਾਲ ਲੁਟਾ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਥਿਤੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਰੂਪੀ ਵਣਜਾਰਾ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨਧਨ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਰੂਪੀ ਚੋਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖ ਮਿਟਾ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦੁਆਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ।⁹

ਗੁਣ ਸੰਜਮਿ ਜਾਵੈ ਚੋਟਿ ਨਾ ਖਾਵੈ ਨਾ ਤਿਸ ਜੰਮਣੁ ਸਰਣਾ।
ਕਾਲੁ ਜਾਲੁ ਜਮ ਜੋਹਿ ਨ ਸਾਕੈ ਭਾਇ ਭਗਤਿ ਭੈ ਤਰਣਾ।
ਪਤਿ ਸੇਤੀ ਜਾਵੈ ਸਹਜਿ ਸਮਾਵੈ ਸਰਲੇ ਦੁਖ ਮਿਟਾਵੈ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਛੁਟੈ ਸਾਚੇ ਤੇ ਪਤਿ ਪਾਵੈ।
(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ : ਪੰਨਾ 76 (ਸਿਰੀ, ਪਹਰਾ 2/5))

ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆਈ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਬਿਰਹ ਸਦੀਵੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਸਾਧਨਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਬਿਰਹ ਤੋਂ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਸਵਕੀਆ (ਪਤਨੀ) ਭਾਵ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਧੁਰ (ਦੰਪਤਿਕ) ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਪਤਿਬ੍ਰਤਾ ਨਾਰੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਆਕਰਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚ ਬਝ ਕੇ ਗਿਆਨ ਰਹਿਤ ਨਾਰੀ ਪੇਕੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਸੁਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਉਸ ਕੋਲ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਇਕ ਹੀ ਸੇਜ ਉਤੇ ਸੁੱਤੇ ਹੋਇਆ ਵੀ ਉਹ ਮਿਲਣ ਦੇ ਸੁਖ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜਾਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਹੈ। ਮਿਲਣ ਤ ਤਦ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦ ਉਹ ਜਾਗੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਸੰਤ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਬਾਰਬਾਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।¹⁰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਕੋਈ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਣਕਣ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਦਾ ਰਚਨਾਹਾਰ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਅੰਦਰਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾ ਜਾਣਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਰਬਸ੍ਰੇਸਠ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਸ ਭਗਤੀ ਦਾ ਜੋ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਦੂਰੀ ਨੂੰ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਦੂਰੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਤਿੱਬਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲੰਕਾ ਤੱਕ, ਆਸਾਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੱਕੇ ਤੱਕ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਸਾਰੀਆਂ ਭੇਦਭਾਵ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਡਿੱਗਾ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮਭਾਵ ਦੇ ਸੂਤਰ ਵਿੱਚ ਬੰਨਣ ਦਾ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਜੀਣ

ਦੀ ਉਦਾਰ ਅਤੇ ਸੁਖਦ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਸਚ ਪੁਛੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਮਧੁਰਤਾ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸ਼ਕਤੀ, ਆਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਪਾਵਨਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸਰਾਬੋਰ ਕਰਕੇ ਸੰਚਾਰਿਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਪਾਵਨਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸਰਾਬੋਰ ਕਰਕੇ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੋਂ ਬੇਲਾਗ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭੂਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਕਰਕੇ ਕਥਨੀ ਅਤੇ ਕਰਨੀ ਵਿੱਚ ਤਾਲਮੇਲ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿਧਾਂਤ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਉਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਚਲਾਈ ਜੋ ਅੱਜ ਤੱਕ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਭਗਤੀ ਦਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਫਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੱਖ ਕੇ ਮਧਯੁੱਗ ਦੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਕਲੰਕ ਧੋ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਤਿਤ ਉਧਾਰਨ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਅੱਜ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।¹¹

ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤਵਿਹੂਣਾ ਹੋਣ, ਵਿਹਲੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਮੰਗ ਖਾਣ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਅੱਜ ਵੀ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸਾਧੂ, ਨਾਥ, ਜੋਗੀ, ਸੰਨਿਆਸੀ, ਜਟਾਧਾਰੀ, ਉਦਾਸੀ, ਤਿਆਗੀ ਕੁੰਭ ਦੇ ਮੇਲਿਆਂ 'ਤੇ ਚੰਨ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਅਵਸਰਾਂ 'ਤੇ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਏਥੇ ਵਿਹਲਤ ਤੇ ਤਿਆਗੀ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੰਗ ਕੇ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਰਤੀ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ :

ਗੁਰੂ ਪੀਰੁ ਸਦਾਏ ਮੰਗਣ ਜਾਇ ।।
ਤਾ ਕੇ ਮੂਲਿ ਨ ਲਗੀਐ ਪਾਇ ।।
ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ।।
ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਈ ।।

(ਵਾਰ ਸਾਰੰਗ ੮੧੪੫)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਰਚਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਨਿਖੇੜ ਜਾਂ ਵੰਡ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਨਹੀਂ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੇ ਭਾਵਾਤਮਿਕ ਏਕਤਾ ਇਸਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਆਦਰਸ਼ ਇਹ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਪਰਮੇਸਰ ਨਾਲ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਸੰਜੋਗ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਵੇ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਸਤਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਐਸੀ ਸੀ, ਜੋ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਜੋੜਦੀ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੋੜਦੀ ਸੀ। ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਚਿੰਤਕ ਲੋਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਉਲਟ ਜੋ ਅਨੀਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਸਨ, ਉਹ ਰੱਬੀ ਸੰਜੋਗ ਕੋਈ ਉਦੇਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਦੇ। ਸੋ ਆਸਤਕ ਤੇ ਨਾਸਤਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ, ਇੱਕ ਸੰਸਾਰਵਾਦੀ ਸੀ, ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਇਤਨੀ ਸੀ ਕਿ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕਚਿੰਤਨ ਦੀ ਇਹ ਮੌਲਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਨਾਲ ਓਤਪੋਤ ਹੁੰਦੀ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ

ਉਪਰਾਮਤਾ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਉਂਦੀ, ਸਗੋਂ ਜੀਵਨਸੰਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਕਰਮਯੋਗੀ ਬਲ ਨਾਲ ਜੁੜਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਭਲੀਭਾਂਤ ਚੇਤਨ ਸਨ ਕਿ ਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ, ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਸਮਾਜਿਕ, ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨਗੋਚਰਾਂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਬੰਦਗੀ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਾਧੂਸੰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਵੱਲੋਂ ਉਪਰਾਮਚਿਤ ਹੋ ਕੇ। ਇਸਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਸਾਰਕ ਕਰਤਵਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਿਆਂ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਮਨੁੱਖ ਇੱਥੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਜੀਵਨਨੇਮ ਅਜਿਹੇ ਸੋਚੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਸਕਦੇ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਅਲੱਗਥਲੱਗ ਕਰਕੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾ ਸਕਣ। ਸੋ ਸੰਪੂਰਣ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਮਾਜਿਕ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਨਿਹਾਇਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸਨੂੰ ਸਨਮੁਖ ਰੱਖਕੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸੇਧ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਉਥੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵੀ ਮੂਲ ਬੀਜ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰਬਗੀਚੇ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਮਜਹਬਾਂ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਪਰੋਇਆ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਗਲਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੇ ਕੱਚੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਘੋਖ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕਿ ਨਵੇਂ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਟੋਇਆ ਟਿੱਬਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਸਹੀ ਤੇ ਨਰੋਈ ਸੇਧ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।¹²

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸ਼ਰੀਰਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਤਮਿਕ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪਤੀ ਤੇ ਪਤਨੀ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਬੰਧ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਆਤਮਿਕ ਪਿਆਰ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਵਿਕਾਰ ਕਰ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਵਾਲਾ ਸੰਬੰਧ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਜੀਵਨ ਆਨੰਦਮਈ ਤੇ ਰਸਦਾਇਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੂਤਕ੍ਪਾਤਕ, ਸਰਾਧ, ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ, ਲਹਿੰਦੇ ਵੱਲ ਪੈਰ ਨਾ ਕਰਨ ਆਦਿ ਦੇ ਵਿਖਾਵੇ ਦੇ ਫਾਲਤੂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿਮੀ, ਭਰਮੀ, ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਦੋ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਇੱਕ ਗੁਰਮੁਖ ਤੇ ਦੂਜਾ ਮਨਮੁੱਖ। ਗੁਰਮੁਖ ਵਿਅਕਤੀ ਉਹ ਜੋ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਚਲਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਮਨਮੁਖ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਫੋਕੀਆਂ ਤੇ ਗਲਤ ਕਦਰਾਂਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ। ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਵਿਖਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਸੰਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਉਤੇ ਆਪ ਡੱਟ ਕੇ ਅਮਲ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਵਿਸ਼ਵਾਨਾਥ ਤਿਵਾੜੀ, ਕਰਾਂਤੀਕਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਓਰੋ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪੰਨਾ 61
2. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 123

3. ਐਮ. ਜੀ ਗੁਪਤਾ, (ਸੰਪਾਦਕ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ (ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪੁੰਜ), ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਪੰਨਾ 68
4. ਉਗ੍ਰਿ ਪੰਨਾ 69
5. ਉਗ੍ਰਿ ਪੰਨਾ 70
6. ਪ੍ਰੋ : ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਰੂਪ, ਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਪੰਨਾ 191
7. ਉਗ੍ਰਿ ਪੰਨਾ 193
8. ਡਾ: ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਜੱਗੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਪੈਪਸੂ ਬੁੱਕ ਡਿਪੂ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨਾ 150, 1979
9. ਉਗ੍ਰਿ ਪੰਨਾ 151
10. ਉਗ੍ਰਿ ਪੰਨਾ 170
11. ਉਗ੍ਰਿ ਪੰਨਾ 300
12. ਐਮ.ਜੀ: ਗੁਪਤਾ, (ਸੰਪਾਦਕ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ (ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪੁੰਜ), ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਪੰਨਾ 97

